

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 59
(19690)
2023 чылдың
август 9
среда

Хүннүң үнери — 05:17
Ажары — 20:19
Хүн дурту — 15:02

Садар өртээ
хостуг

12+

«Муңчу» деп төлөптийг атка чедер дээш

/ Алдын-кыс, Яков Чадаңмаалар.

/ Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

Дөңгүр бажым суйбап кагды

Эрткен чылын сентябрь айда Кызылга болуп эрткен Тудугжулар шуулганын телевизордан көрүп, солун-сеткүүлден номчааш, республиканың тудугларынга ажылдап чораанымны сактып олурдум.

Хосталга, эрге-шөлээ дээш

Алдан-маадырларның тура халышкыны (1883–1885) – тыва чоннуң төөгүзүндө эң көскү болуушкун. Хостуг эрге, чырык-чаагай амыдырал дээш, амы-тынын харамнанмайн, демисежип чораан эрес-маадыр эрлерге «Алдан-маадыр» деп атты тывыскан.

\ 7-ги арында

\ 8-ки арында

126 республика школалары чаа өөредилге
номнарын алыр.

Чаа номнар

Тываның өөредилге яамызының чагы-биле «Просвещения» парлалга бажыңыга парлаан өөредилге номнарын республикада эккелген.

Федералдыг өөредилге стандарттарының негелделери-биле чаартынган 34 муң өөредилге номнарын бо чоокку үеде школаларга хувааштыр үлээр.

Республикада чылдың-на өөреникчилер санының көвүдүп турары-биле өөредилге номнары база чедишпейн баар. 2022–2023 өөредилге чылының төңчүзүндө ук яамы школаларның ном-дептер-биле хандыртынган хынап турган. Республикада, ортумаа-биле алырга, школалар 85 хуу хандыртынган болган. Рейтингиниң көргүзүлгелерин барымдаалап, 26 272 номну 126 школага үлээр деп шийтирилээн.

Өөредилге номнары шуут чедишпейн турар школаларга Кызыл хоорайның, Бии-Хем, Кызыл, Барыын-Хемчик кожууннарның школалары хамааржыр.

Тываның кадеттер корпусунга 1–11 класстарның шупту эртемнериниң чаа номнарын бээр. Үндезин септелге кылып турар 13 школаны чаа өөредилге номнары-биле хандыраар.

Шуй суурнуң санаторий школа-интернадының 1–9 класстарының өөреникчилери чаа өөредилге номнарын алып. Тускай бөдүүнчүткен программа-биле тургускан 900 номну Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның, Черби, Кызыл-Арыг суурларның коррекциялыг школаларына бээр.

Тывада 166 школа библиотеказы ажилдап турар. Оларның 77 хуузу — көдээ суурларда, 23 хуузу — хоорайларда. Өөредилге организацияларының библиотека фондузунда 1 355 446 номнар болгаш өөредилге пособиелери бар дээрзин эрткен өөредилге чылы дооступ турда санап үндүрген.

Школаларның библиотека фондузунга бо чазын 55 млн ажыг рубль өртөктүг 89 040 өөредилге ному немешкен. Кол-кол эртемнерниң федералдыг өөредилге стандарттарының негелделери-биле чаартып кылган номнары 162 школага апрель, май айларда берген.

/ Тыва Республиканың Чазаның медээлеринден
/ Р. ДЕМЧИК белеткээн.

| ЧУРТТАЛГА ОРАН-САВА ТУДУУ |

Тыва: чиигелделиг ипотека

Чуртталга оран-савазынга чиигелделиг ипотека программаны боттандыраарыга федералдыг деткимчени республика алган дугайында Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг июль айның төңчүзүндө дыңнаткан. Чиигелделиг ипотека программасы өзүгаар алырга, тудуп турар хөй каът чаа чуртталга бажыңнарындан квартиралар садып алырда, Тываның чурттакчылары 2 хуунуң ипотеказын ажыглап болур. Россия Федерациязының Чазаның курлавыр фондузундан бистиң республика 801 ипотека кредиттеринге 250 миллион рубль акшаны деткимчеге алып. Россия банкызының коммерциялыг банкыларга берип турар чээлизиниң эң эвээш хуузу биле 2 хуулуг чиигелделиг ипотеканың аразында ылгавырын ол акша-биле дуглаар.

Республиканың тудуг сайыдының оралакчысы Чиңгис Ховалыг Тывада чуртталга оран-савазынга чиигелделиг ипотека дугайында Регионнуң башкарылга төвүнүң дорт эфиринге чугаалап берген.

— Чиигелделиг ипотеканы Тываның чурттакчылары кажан ап болурул?

— Ипотеканы август айның төңчүзүндө берип эгелээр планнаан. Чиигелделиг ипотеканы алып болгаш ону бээр талалар шупту (ДОМ.РФ программаның оператору база) херек документилерни 30 хонук дургузунда тургускан, оларга хол үжүүн салып бадыткаан турар ужурлуг.

— Кым чиигелделиг ипотеканы ап болурул?

— Ону РФ-тиң хамаатызы болур назы-хар четкен Россияның хамааты бүрүзү ап болур. Чүгле Тываның чурттакчылары эвес, чижээлээрге, Россияның өске регионнарында чурттап чоруур

бистиң чаңгыс чер чурттугларыбыс эмчилер, башкылар дээш өскелер-даа. Чиигелделиг ипотеканы Тывага алгаш, олар төрөөн чуртунче чанып, республикага ажылдай бээр байдал тургустунар.

Чиигелделиг ипотека программасының киржикчилери чылда 2 хуулуг кредитти 20 чыл хуусаа дургузунда ап болурулар. Кредиттин хемчээли 6 миллион рубль акшадан хөй эвес боор. Программаның негелдези өзүгаар ипотекага ап турар оран-саваның өртөөнүң 15 хуузу киржикчи баш бурунгаар дуглаар ужурлуг. Чиигелделиг ипотека чүгле Кызыл хоорайда тудуп турар чаа бажыңнарга хамааржыр. Квартираны бажыңнары тудуп каан азы тудуп турар ДОМ.РФ программаның оператору тудуг организацияларындан садып ап болур.

— Ипотеканы кайы банкыларга кылдыртып ап болурул?

— ДОМ.РФ-тиң аккредитациязы бар банк бүрүзүнге кылдыртып ап болур. Чиигелделиг ипотека чүгле Кызыл хоорайда бажыңнарга хамааржыр, «ийги рынок» деп адаарыбыс рынокта эрги чуртталга бажыңнарынга хамаарышпас.

— Чуртталга бажың-балгадының өртөөн өйлээриниң дугайында айтырыгны чамдык кижилер көдүрүп турар-дыр. Өртөктөрү өйлөп болур бе?

— Өртөктөрү өйлээри монополияга удур федералдыг албанның эрге-хүлээлгелери-дир. Конкуренция дугайында хоойлужулуга дүүштүр өртөктөрү дорт өйлээр чорук көрдүмүз. Ынчалза-даа чуртталга оран-савазының өртөөн чиигедир талазы-биле кызымак ажылды республиканың удуртулгасы чорудуп турар. Оларның бирээзи чи-

гелделиг ипотека-дыр.

Кызылдан өске хоорайларга база кожууннарда чуртталга бажыңнарының тудуунга боттарының акша-хөреңгизин кирип болур инвесторларны дилеп тывар талазы-биле ажылдарны республиканың хоорайларының болгаш кожууннарының администрацияларының даргалары-биле кады чорудуп турар. Республикада чуртталга тудуун сайзырадырынга боттарының акша-хөреңгизин кирип болур тудуг организациялары тыптып кээр болза, оларга черни халаска тускайлап бээр, изиг-соок суг, чылыг, электри шугуму дээн ышкаш четкилерни тударына республика бодунуң акша-хөреңги деткимчезин көргүзөр.

/ Ш. МОНГУШ белеткээн.
Ада ТЮЛЮШТУҢ тырт-тырган чуруу.

Ачы-буянның эстафета — Кызылда

Тываның найысылалы «Гармония менден эгелээр» деп девизтиг, ачы-буянның онзагай төлөвилелдин киржикчилерин уткуп турар.

Эп-найыралды, гармонияны болгаш чаңгыс эп-сеткилди илередирин күзүн кижилер бүрүзү эстафетаның одун, факелин тудуп болур.

«Бег Гармонии» деп эстафетаны Россияга 25 дугаар эрттирип турар. Баштайгы эстафетага 20 харлыында киржип турган кижилер ам 40 ажыг харлыг. А бичиизинде аңаа киржип эгелээн уруглар ам улуг кижилер апаргаш, бо магаданчыг чаңчылды ам-даа уламчылап турарлар.

Гармонияның оду — факели янзы-бүрү кижилерни, улус-чонну, чаштарны, улуг назылыг өгбелерни, бөдүүн хамаатыларны, делегейде ат-сураглыг кижилерни каттыштырып турар.

Делегейде шупту улус бот-боттарын билчир, амыр-тайбың чурттаарын сеткилинден күзеп, идегеп чоруур. Кижилер бүрүзү ачы-буянның күзөл-бодалды бүгү

делегейге нептередип тарадырынга бодунуң үлүүн кирип, эстафетага киржип болур. Эстафетаның кол киржикчилери дээрже волонтерлар командазы, профессионал спортчулар, спортка ынак кижилер-дир.

2023 чылың май 10-да Гармония эстафетаның одун маадырлыг Новороссийск хоорайга кырыскаан. Киржикчилери чадаг маңнавышаан, факелди холдан холче дамчыдып турар. Олар бо чылын эстафетага 6 500 км черни шак ынчаар маңнап эртер ужурлуг.

Май 10-да эстафетаның барыын талада угланышкынын Новороссийск хоорайга эгелээн чарыш командазы Краснодар крайның, Адыгей, Карачаево-Черкесск, Калмык республикаларының, Ставрополь крайның, Волгоград, Пенза, Тамбов, Рязань областарының хоорайларын таварып эрткен.

Июнь 7-де Россияның найысылалына чедип келгеш, маргылдааларга киржип турган.

Июнь 16-да эстафетаның командазы Москвадан үнгеш, Гармония факелин тудуп

алгаш, Москва, Вологда, Ярославль, Иванов, Нижний Новгород областарының, Марий Эл биле Чуваш республикаларының хоорай, суурларын таварып эрткен, июль 10-да чарышты Чебоксары хоорайга дооскан. Эстафетаның барыын талада угланышкынында командазы 3 280 км черни маңнап эрткен.

Июль 19-та Эстафетаның чөөн талакы маршрудун Новосибирск хоорайдан эгелээн. Ол эстафета Моолду таварааш, Красноярск хоорайга август 18-те доостур.

Эстафетаның чөөн талакы угланышкынын киржикчилери 180 км маңнап эртер. Новосибирск областың, Алтай крайның, Алтай Рес-

публиканың хоорайларын таварааш, июль 31-де күрүнө кызыгаарын эрткен, Моолга барып чораан.

Август 5-тен тура Тыва Республиканың, Хакас Республиканың, Красноярск крайның девискээринге аян чоруун уламчылаар.

Эстафетага эң-не кол чүүл — киржири. Эстафета командазы-биле кады каш метр черни маңнап, факелге дегген кижилер бүрүзү ачы-буянның Гармония эстафетаның киржикчизи деп санаар.

Эстафетаның киржикчилерин деткип, төрөөн чериңерге Гармонияның факелин тудуп, команда-биле кады маңнап эртиңер!

/ Кызыл хоорай чагыргазының медээлеринден Р. ДЕМЧИК белеткээн.

| ЭКОНОМИКТИГ КЕМ-ХЕРЕК УҮЛГЕДИГЛЕРИ |

Меге хуужудулга....

Оор чорук, кижилерни эттээни, үптээни, амы-тынынга четкени дээн ышкыш кем-херектер дугайында медээлер бистиң сагыш-сеткиливиске дээр. А бо экономиктиг кем-херек үүлгедиглериниң дугайында массалыг информация чепсектеринде медээлер бистиң кара-кулаавыстың дашты-биле эрте бээр. Республиканың Иштики херектер яамызының интернет четкизинде дыңнадылары-биле алырга, экономиктиг кем-херек үүлгедиглери-биле демисел элээн шыңгыы чоруп турары илдең-дир. Экономиктиг үүлгедиглери тускай эртем-билиглиг, оптуг-кажар, албан-дужаал элээн, бөдүүнү-биле чугаалаарга, "баштыг" кижилер үүлгедип турары билдингир-ле болгай. Россия Федерациязының Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның Экономиканың айыыл чогуунуң болгаш коррупцияга удур эргелели Тывада экономиктиг кем-херек үүлгедиглери-биле демиселди элээн шыырак чорудуп турар-дыр дээрзи билдингир.

Тываның ийи херэ-жен чурттакчызы чер участоктарын хоойлу-дүрүмгө чөрүштүр садып, харын-даа мырыңай чер участоктарының меге документилерин тус чер чагыргаларындан кылдыртып ап турганы шуут кайгамчык-тыр.

Республикада херегелдиг чээли кооперативтериниң бирээзиниң ажилдакчызы херэежен кижиги Барыын-Хемчик, Чеди-Хөл, Эрзин болгаш Би-Хем кожууннарның өнчүзүнге хамааржыр улуг хемчээлдиг чер участоктарын хуужудуп ап, оларны аңгы-аңгы бичии чер участоктары кылдыр чарып, документилерин кылдырткаш, хамаатыларга садып турганы элдептиг-дир.

Барыын-Хемчик кожууннуң сумуларының бирээзинде ооң хууда өнчүзү 6600 дөрбелчин метр чер участогу бар дугайында документилерни 2019 чылдың ноябрь айда тус чер чагыргазындан кылдырткаш, ол документилерни Тыва Республика талазы Росреестр эргелелинге дужаа-гаш, чер участогунуң ээзи эргезин бүрүткедип алган. Ооң соонда 6600 дөрбелчин метр чер участогун бирээзи-ле 600

дөрбелчин метр шөлдүг 11 участоктарга чарып, участок бүрүзүнге документилерни кылдырткаш, 2020 чылдың январь-февраль айларда кижилерге садып чорудупкан.

Ол-ла арга-биле Чеди-Хөл кожуунда сумуларның бирээзинге 4400 дөрбелчин метр улуг чер участогун "оорлап", база-ла бирээзи-ле 600 дөрбелчин метр шөлдүг 6 участкага чарып, чер херегелээн хамаатыларга садыпкан. Эрзин биле Би-Хем кожууннарга 1810, 2590, 2430 дөрбелчин метр шөлдүг чер участоктарын база чаңчыккан аргаларын ажылгап садып, эвээш эвес акшаны ушта шаап алган. Мегелеп саткан чер участоктарының ниити кадастр өртээ 1 900 000 рубль болганын ТР-ниң ИХЯ-ның Экономиканың айыыл чогуунуң болгаш коррупцияга удур эргелелиниң истелге ажилдакчылары тодараткан.

Муниципалдыг чер өнчүзүн хуужударына чөпшээрелди бээр документилерни тургузарына тус чер чагыргаларының ажилдакчылары хамаарылгалыг болганы база илдең.

Көдээ административтиг девискээрде чер участогунуң хоойлу-дүрүм талазы-биле

эрге-байдалын, ооң хемчээлин, ээлерин, ында туткан бажың-балгат дээш өске-даа медээлерни ажил-агый дептеринге демдеглээн болур уjurлуг. Бөдүүнү-биле тайылбырлаарга, сумунуң девискээринде чер участогунуң дугайында дептер. Сумунуң девискээринде ажил-агый бүрүзү ыңдыг дептерлиг болур уjurлуг. Ажил-агыйларның дептерлеринге шын медээлерни киригени, оларны шыгжаары болгаш ажылгаары дээш тус чер чагыргазының удуртукчузу хоойлу-дүрүм мурнунга бүрүн харысалгалыг.

Чер айтырыгларының талазы-биле специалистерниң тайылбырлап турары-биле алырга, Россияга "дача амнистиязын" чарлап тура, чер участогунуң ээзи эргениң күрүне бүрүткелин кылдыртып алырынга херек шын-зылга документ ажил-агый дептеринден ушта бижидилге деп хоойлужутканы муниципалдыг чер өнчүзүн хоойлу-дүрүмгө чөрүштүр хуужудуп алыр чорукту тывылдырган. Аңаа чүгле

кажар-оптуг, алыксак-чиксек кижилер эвес, тус чер чагыргаларының арын-нүүр чок ажилдакчылары база хамаарылгалыг апарган. Олар ажил-агый дептерлеринден ушта бижидилгелерге меге медээлерни кирип, черни мегелеп садарына киржип турары көвүдээн. Черни мегелеп садарына киришкен албан-хаакчыларына хамаарыштыр кеземче херектерин оттуруп турар таварылгалар эвээш эвес.

Чер участогун садып алырда, ону садып турар хамаатыдан ажил-агый дептериниң архив органының таңмазы-биле бадыткаан арыннарын негээрин безин юристер сүмелеп турар. Меге документилерлиг чер участогу садып алган таварылгада чүгле шүүдел эвес, хөй акша түңнүг когаралга кижиги таваржып болур. "Бүзүрээчел чорук мегелеттиргенинден дора" деп орус улустуң мерген үлегер домаанда чиге сөглээн болгай.

/ ТР-ниң ИХЯ-ның медээлеринден Ш. МОҢГУШ белеткээн.

Чуртталга оран-савазының өртээ өскөн

Тывада чурттаар оран-сава өртээ 9 хуу өскөн. Россияның өске регионнарына деңнээр-ге 3 хуу эвээш дээрзин ТР-ниң тудуг сайыды Аяс Хунай-оол медеглээн. РФ-тиң Тудуг яамызы чуртталга оран-савазының 1 дөрбелчин метрде өртээнге чаа чүүлдерни кирип, бадылаан.

– Россияда чуртталга оран-савазының өртээ ниитизи-биле 12 хуу өзе берген. А Тывада чүгле 9 хуу өскөн болгаш 1 дөрбелчин метрде 113 муң 312 рубль болуп турар. Бажың тудар субсидияның болгаш бажың садып алыр дээн хамаатыларга бээр социал төлевирлерниң хемчээлин бадыткаттырган өртөкке үндезилеп, федералдыг яамы санап турар. 2022 чылдың кызагдаашкыннарының түңнелинде тудуг материалдарының өртээ ниитизи-биле өзе берген.

Тудуг материалдарының болгаш чурттаар оран-сава өртээнге хамаарыштыр тоомча чок болуп, өртөктерни өстүрбес болза, тудуг адырынга багай салдарлыг болуру чугаажок деп, Аяс Хунай-оол санап турар.

– Эрткен каш чылдарда чуртталга бажыңнары туттун-майн турганындан, Тывада чурттаар оран-сава айтырыы черле аар. Бир эвес тудуг адыры туруптар болза, чурттаар оран-сава айтырыы улам нарыыдаар. Ынчан чурттаар оран-саваның 1 дөрбелчин метрде өртээниң бадарын манаан-даа ажыы чок. Ынчангаш бажыңнар өртээн бадырар сорулга-биле, хөй квартиралыг бажыңнары тудуп эгелээн бис. Садыг-саарылга кылып, чижең садыглаашкын чорударын болдурбазы чугула. Коммерциялыг тудуг организациялары биле риелторларны хыналдага алыр.

/ А. ОНДАР белеткээн.

Чер участогунуң өртээн аукцион тургузар

Чер участогунуң өртээн рынок боду тургузуп турар. Чаңгыс дөрбелчин метр черниң өртээн доктаадыры болдунмас.

Бо байдалдан үнер чаңгыс арга – үе-үе болгаш чер участоктарына хамаарыштыр аукционнар эрттирери. Ук аукционга чер участогун күрүнен чылда 5 муң рубльга арендап алгаш, бажың тудуп алган соонда, черниң кадастр өртээ-биле хуужудуп алыр арга бар.

Чер садыглаашкынының дугайында чарлалды ТР-ниң Чер болгаш өнчү-хөреңги хамаарылгаларының яамызының ажил-агыйжы

сайтызындан билип алыр арга бар. Бо чоокку үелерде аукцион-садыглаашкыннар дугайында социал четки тава-рыштыр билип алыр.

Ийи участокту аукционга садарына белеткел ажилда-ры чоруп турар. Садыглаашкынга күзелдиг-ле хамааты-

лар киржип болур. Хемчегге киржир бетинде бүрүткедири албан. Бүрүткел халас эвес. Алыр дээн чер участогунуң чылда арендазының 20 хуузуң төлээн турар уjurлуг. Ынчан аукционга киржир эргелиг.

/ Бистиң корр.

Чурттаар оран-сава тудар чер участоктарының өртээ сөөлгү үеде аажок өскөн. Амгы үеде чер өртээ республиканың эң-не чидиг айтырыгларының бирээзи апарган. ТР-ниң чер болгаш өнчү-хөреңги хамаарылгаларының сайыды Аяс Допуй-оол бо чидиг айтырыг дугайында тайылбырны кылган.

«Муңчу» деп төлөптиг атка чедер дээш ...

«Хойлуг кижии каас, инектиг кижии тодуг» деп тыва улустун үлөгөр домаанда чиге-ле сөглээн. Шынап-ла, мал-маганныг улус бай-шыырак, тодуг-догаа чурттап чоруур болур-дур. Тыва чон шаандан тура-ла өреге бүрүзү аксынга өй малды тудуп, ооң сүт-саанын ижип, эддин чиштеп, алгы-кежинден, дүгүнден эктинге кедер идик-хевин даарап кедип чораан.

Республиканың кол амыдыралы мал ажил-агыи болгай, ынчангаш чыл санында, чайныч сөөлгү айында, мал-маган семирй бергенде, малчыннарның байырлалы Наадымны эр-тирип, чыл дургузунда эки үре-түнелдиг ажилдааш, малының баш санын өстүрген мурнакчы малчыннарны алгап-мактап, чемпионнарны тодарадыры чаңчыл апарган.

«Муңчулар» деп адаарывыс, шээр малдың баш санын муң чедир азыраан малчыннарның саны чыл санында немежи олурары өөрүнчүг. Бо 2023 чылдың малчыннар байырлалыга белеткел ажилдары колдуу адакталган. Шаңнал-макталга төлөптиглериниң даңзызын

6 муң ажыг, шээр мал 100 муң ажыг база 100 ажыг баш сарлык бар.

Бистиң кожундан бо чылын үш чемпион бар. Бирги чергениң чемпиону Алдан-Маадыр сумузунда хууда арат ажил-агыиыг Эрес Ооржак Манчүрек деп черниң Алаакта чурттап, малын азырап чоруур. Муң ажыг хойлуг. 2014 чылда-ла «Алдарлыг малчын» деп бедик атты алган кижии. Бо чылын «Бирги чергениң чемпиону» деп атка төлөптиг болганы ол. Ийи дугаар чемпиону Ишкин суму-зунуң Үстүү-Соор деп черниң малчыны Чизе Ондар. Ол база бүгү назынында малын малдап, кожунда эң-не эки дүктүг ангор өшкүлөрниң баш санын өстүрүп чоруур малчын. Үш

ажылынга бердинген мен. Школаны дооскаш-ла, ада-иемге дузалажып, совхоз малы кадарып эгеледим. Колхоз, совхозтар дүшкен соонда, ада-иемниң малын улаштыр азырап эгелээш, бо хуннерге чедир малдан-на халбактанып чоруурум бо.

Өөм ишти Алдын-кыс Сөспүй-ооловнаның ада-иези база Ишкинге малчыннап чораан, кожаларывыс деп болур. 1994 чылда өг-бүлө туткаш, малчыннар ажи-төлү болганывыста, кады малчыннаар деп шийтпирлээн бис. Бодувустун хууда малывысты өстүрбүшаан, ооң-биле чергелештир өг-бүлө деп бичии күрүневисти база сайзыратканывыс ол. Үш оол, бир кыстыг болдувус. Ажи-төлүвүстүң бичиизи безин сургуулдай берген. Улуглары аңгы өг-бүлелиг, ажи-төлдүг апаргылаан. Дөрт чаптанчыг уйнуктарның кырган-авазы, кырган-ачазы болур аас-кежиктиг болдувус. Уйнуктар

Шокарларның өг-бүлөзи

Тывавыс мал ораны болгай

Республиканың мурнуу чүгүнде бир мурнакчы малчынны таныштыраал.

Тес-Хем кожунунуң О-Шынаа сумузуңуң малчыны Март-оол Шокар бо чылын эки көргүзүлгелерлиг болганы-биле бирги чергениң «Наадым чемпиону» атты алыр.

Малчын өг-бүлө Март-оол биле Саида Шокарлар Теректиг-Бажы, Аржаан, «Хозрасчет» деп черлерде турлагларлыг. Одар-белчиирин солуп, чылда алды аңгы хонаштарга малын одарладып, көжүп чоруур.

Март-оол Бадыевич салгал дамчаан малчын. Ачазы Бадый Чөмбүкейович орден-медальдарның эдилекчизи, чүгүрүк, челер аъттарлыг мурнакчы чылгычы чораан. Авазы Вера Чамзыновна Маадыр ие. Олар үезинде кончуг эки малчыннап чорааннар. «4 акылыг, 4 угбалыг, 2 эр дуңмалыг аас-кежиктиг мен» — деп, малчын өг-бүлениң ортун огу Март-оол Бадыевич хөй кады төрөөннерлиг болганынга өөрүп чугаалаар. Малчын боду ам 3 оолдуг.

Март-оол Бадыевич бичиизинден-не малчын ада-иезинге дузалажып эгелээн. Школа соонда шериг албан хүлээлгезин эрттиргеш, күрүнениң малын малдап, авазынга дузалажып кирипкен.

«Малды кижии азыраар, кижини мал азыраар», «Инектиг кижии тодуг, хойлуг кижии каас» дээр ишкеш, черим-чуртум, Тывавыстың сайзыралынга өмөк-дөмөк болуп, келир үеде аныяк салгалга үүлө-херээм

дамчыдарын бодап чоруур мен.

Мал оолдаашкынынга белеткел эки болурга-ла, бергедээшкinner черле турбас. Бо кышты эки эртивис. Бистиң чер-чурттувус канчаар-даа аажок мал ораны болгай. Одарны хөй солуп көжерге-ле, мал бодунуң силиин черле салбас, хоравас-даа» — деп, ол чоргаарланып чугаалаар.

Март-оол Бадыевич Наадым чемпиону болганынга өөрүшкүзүн илереткен: «Бистиң ажилывысты үнелээн даргаларывыстың хүндүлел бижиктерин үргүлчү ап келдим. Бо чылын «Наадым чемпиону» деп төлөптиг атка четкеним дээш, мени үнелеп көргени дээш, канчаар-даа аажок өөрүп четтиргенимни илередир-дир мен.

Бүгү тыва чонумнуң мал-маганы өзүп, сайзырап-ла турзун. Ак-көк дээр кезээде тайбың чорзун деп йөрээр-дир мен».

/ Алдынай СОЯН.

Чуруктарны хуу архивтен алган.

Алдын-кыс, Яков Чадамаалар

ТР-ниң Көдээ ажил-агыи яамызы тургускан. Кожуун бүрүзүнде эки үре-түнелдиг малчыннар бар.

Сүт-Хөл кожундан каш малчын бо чылын Наадымга шаңнал алырын болгаш ниитизи-биле мал ажилының дугайында Сүт-Хөл кожунуңуң көдээ ажил-агыи эргелелиниң кол зоотехниги Шончалай Ондар чугаалады:

— Муңчуларны шаңнап эгелээнден бээр санаарга, кожунуушта ниитизи-биле беш муңчу бар. Эрткен чылын ийи муңчу немешкен.

Эрткен кыштың арай кадыг болганы, малчыннар малының баш санын эвээжеткени-биле «муңчу» деп атка төлөптиг малчын немешпээн.

Кожуунда бода малдың баш саны 10 муң ажыг, аъттар

дугаар чемпиону Яков Чадамаа. Олар шупту күрүнеге үндүрүүн төлөп, ажил-ижиниң ажыын көргүзүп чоруур, хууда араттар.

Үстүнде ады кирген үш малчынның ийизи тайгаже малын чайлагладып чорупкан. А үш дугаар малчын Яков Ондарович өөнүң ишти Алдын-кыс Сөспүй-ооловна-биле шынааже кирип келген болду. Малчын өг-бүлө-биле ужуражыр аргалыг болдувус.

Яков Чадамаа, «Наадым-2023-түн» үшкү чергениң шаңналыңче кирген малчын:

— 1969 чылда хөй ажи-төлдүг, малчын өг-бүлөгө төрүттүнген мен. Миннип кээримге-ле, улуг улусум, өгбелерим мал-биле сывыртажып чоруур улус чорду. Ынчангаш чажымдан-на мал

ам-даа немежир-ле боор. Оолдарымның улуу бис ышкаш мал-маганга сонургалдыг, мал эмчизи болган. Ортуну кижии эмчизи, хеймеривис электрик мергежилди чедип алыр дээш, Кызыл хоорайда өөренип турар, а чаңгыс кызывыс Барнаул хоорайның медицина университетинде өөренип турар.

Үстүү-Ишкинниң бажында Хүүректигниң Белдир деп черде малывысты чайлагладып тур бис. Хөй-өшкү, мыйыстыг бода мал болгаш чылгы дээш шуптузун катай-хаара азырап чоруур бис. «Муңчу» деп атка чедер дээш, бүгү аргаларны ажыглап, чүткүлдүг ажилдап чоруур бис.

Айдың ОНДАР.
Буян ООРЖАКТЫҢ тырт-тырган чуруу.

Наадым хүрештери

Тыва Арат Республика бот-догуннаан хамаарышпас күрүне кылдыр 1921 чылда тургустунган соонда, төөгү демдегелдери ёзугаар алырга, тыва күрүнениң национал байырлалы Наадымны эң-не баштай 1922 чылдың июль 28-те Кызылга "Мал ажилдакчылары-ның национал-революстуг байырлалы – Наадым" деп ат-биле байырлап эрттирген. Ол-ла хевээр Наадым тыва күрүнениң онзагай национал байырлалдары-ның бирээзи апарган.

/ Донгак Хелин-оолович Бегзи-Хуурак

Таңдыдан Оюн Ойдууаа олар тус-тузунда бир удаа шүүлгенер.

Тыва Арат Республиканың Наадымнарының хүрештеринге ийи удаа шүүлген мөгелер база бар. 1921–1923 чылдарда Чаңман Балчымай оглу Моңгуш, 1925 болгаш 1927 чылдарда Чөөн-Хемчиктен Ховалыг Сундуй (Коргу-Сундуй), 1932–1933 чылдарда Чөөн-Хемчиктен Моңгуш Көк-Шырбан, 1935 болгаш 1939 чылдарда Чөөн-Хемчиктен Куулар Чамыяң, (Арзылаң Чамыяң), 1942–1943 чылдар

да Тыва Арат Республиканың революстуг шериинің эң шыырак мөгелериниң бирээзи, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, эки турачы Арзылаң мөге Донгак Бегзи-Хуурак олар тус-тузунда ийи улай шүглүп үнгеннер.

Арзылаң мөге Донгак Бегзи-Хуурак Тыва Арат Республиканың революстуг шериинің эң шыырак мөгелериниң бирээзи чораан. Тываның наадымнарының 128 мөге киржикчилег 1942–1943 чылдарда маргылдааларына ийи улай шүглүп үнген.

1943 чылда Ада-чурттуң дайынынче аъттаныпкан. Тулчуушкун шөлдеринге эрес-маадырлыг мөзү-шынарын

көргүскен. Гвардейжи улуг сержант Донгак Бегзи-Хуурак фронтундан чанып келгеш, Тыва автономнуг областың наадымнарына хүреш маргылдаазына катап киржип эгелээн. 1947–1948 чылдарда Наадым хүрештеринге кымгадаа октатпайн, база катап тергиидеп үнгүлээн.

Арзылаң мөге Донгак Бегзи-Хуурак Алдар орденниң III-кү чергези, Ада-чурт Дайыны орденниң I-ги болгаш II-ги чергелери болгаш хөй-хөй медальдар-биле шаңнаткан. Ооң адын «Тываның XX чүс чылда алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунче киир бижээн.

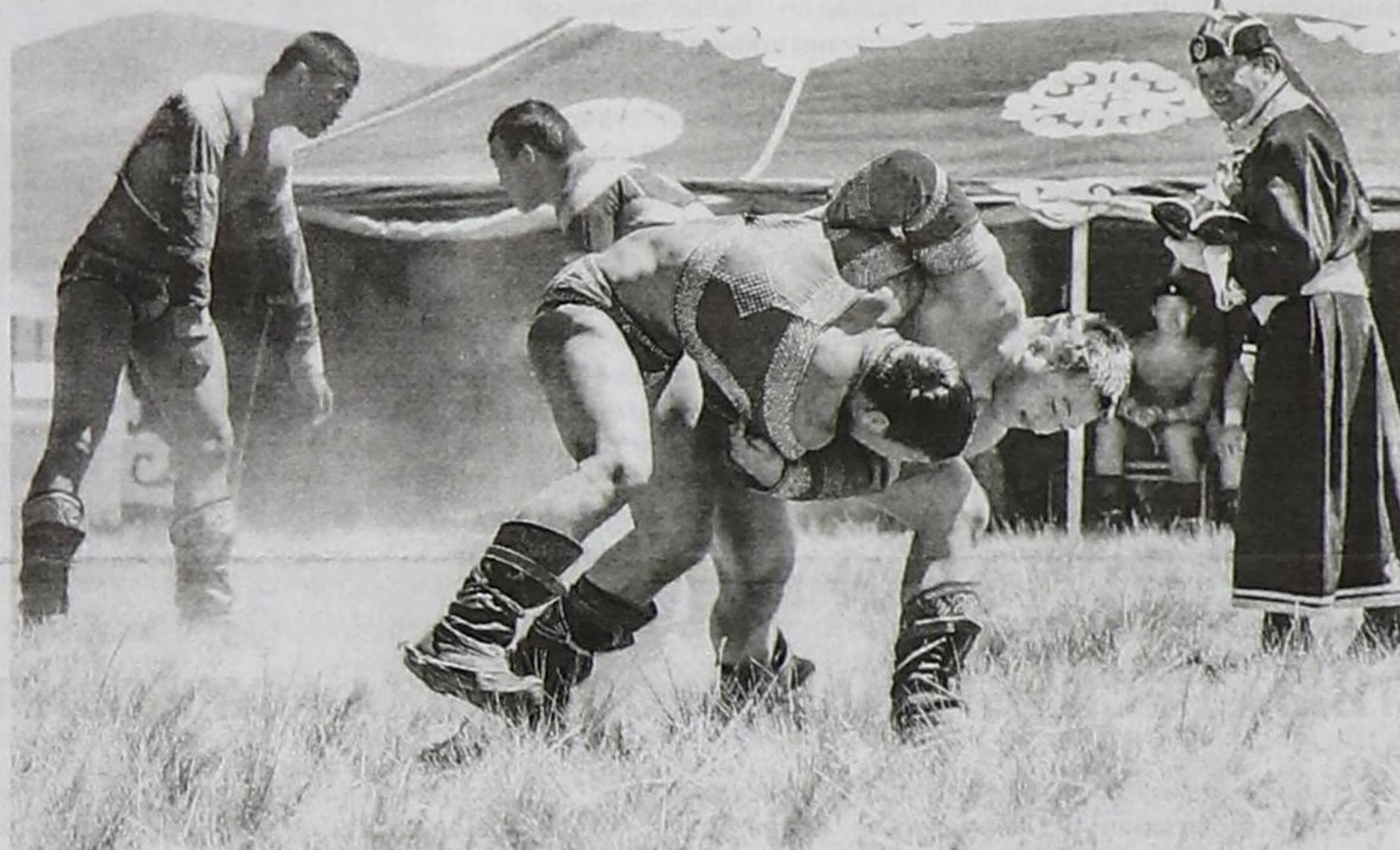
/ Ш. МОҢГУШ белеткээн.

Наадымның байырлалы-ның оюн-мөөрейлеринге кол черни эр кижилерниң үш оюннары хүреш, аъттар чарыштары биле чаадары ээлей берген.

Тыва Арат Республиканың 1922 чылда баштайгы Наадымына тыва хүреш маргылдаазына Чаңман Балчымай оглу Моңгуш шүүлген. Бо мөге Даа кожуннуң Ак-Туруг сумузуна 1895 чылда төрүт-түнген. 12 харлыында Чадаананың Үстүү-Хүрээзинге хуурактап өөренип киргеш, сарыг шажын эртем-билиин шиңгээдип ап, хүрээниң кумзат ламазы апарган. Тыва Арат Республиканың эң баштайгы Наадымына шүүп каарда ол чээрби чеди-ле харлыг турган. 1923 чылда Наадым хүрежинге база Чаңман Балчымай оглу Моңгуш шүүлген. Ол үениң эрге-чагыргазы совет идеология алзып, шажын-чүдүлгени кызагдап

эгелээнинден мөге Чаңман Балчымай оглу Моңгушту лама киж дээш республика чергелиг тыва хүреш маргылдааларына киришпестей берген. Ынчалза-даа ооң мөге ат-алдарын ынчангы эрге-чагырга уттундур базып шыдаваан, салгалдары ону сактып чораан. Чаа-Хөл кожуннуң Ак-Туруг сумузуна чурттакчы чону мөге өгбези Чаңман Балчымай оглу Моңгуштуң ат-алдарына тураскааткан тыва хүреш маргылдааларын удаа-дараа эрттирип турар.

Тыва Арат Республика үезинде Наадым хүрежинге 1924 чылда Таңдыдан Оюн Билчир-оол, 1928 чылда Сүт-Хөлден Донгак Дарыжык, 1929 чылда Сүт-Хөлден Донгак Шойдан, 1930 чылда Чөөн-Хемчиктен Ондар Бопуңнаар, 1931 чылда Чөөн-Хемчиктен Моңгуш Сапык-Көк, 1934 чылда Таңдыдан Оюн Хуназыг, 1940 чылда

| МЕДЭЭ |

Ыраккы Каа-Хемде чаа школа

Хоорай чергелиг Каа-Хем суурнуң Радиостанция кудумчузунда «Амгы үениң школазы» деп федералдыг төлөвилел-биле 825 олуттуг чаа школа туттунуп турар. Амгы үеде тудуг объектинин ажилдарының 28 хуузу кылдынган.

Тудугну 2 чадага кылыры көрдүнген. 2022 чылда «Сельстрой» КХН хүлээнип алган турган. Амгы үеде тудугнуң бирги каадында ханалары 90 хуу туттунган, ийиги каада ажилдар 50 хуу күүсеттинген. Ажилды график езугаар чорудуп турар.

«Госстройзаказ» КХН-ниң директору Экер Биче-оолдуң дыңнады-биле алырга, бо хуннерде бирги каатты тудуп үндүрүп турда, бетоннуң аарын угбайн, эки быжыглаттынмаан дузалал конструкциязы кээп дүшкен. Аңаа кым-даа кемдевээн.

– Ол дээрже тудугга бо-ла болу бээр ажил-агыйжы байдал-дыр. Хоойлу-дүрүм езу-

гаар хүлээничи организация болган таварылга дугайында биске дыңнаткан, шынар чок кылган ажилының түңнелин

боттарының акша-хөреңгизи-биле эде кылып уjurлуг–деп, Экер Биче-оол чугаалаан.

Тудуг ажилдарының хуусаазын бо таварылга дээш саадатпас уjurлуг, ол ышкаш тудуг ажилдарының өртекүнези улгатпас деп, «Сельстрой» КХН-ниң удуртукчузу Сергей Сафрин дыңнаткан.

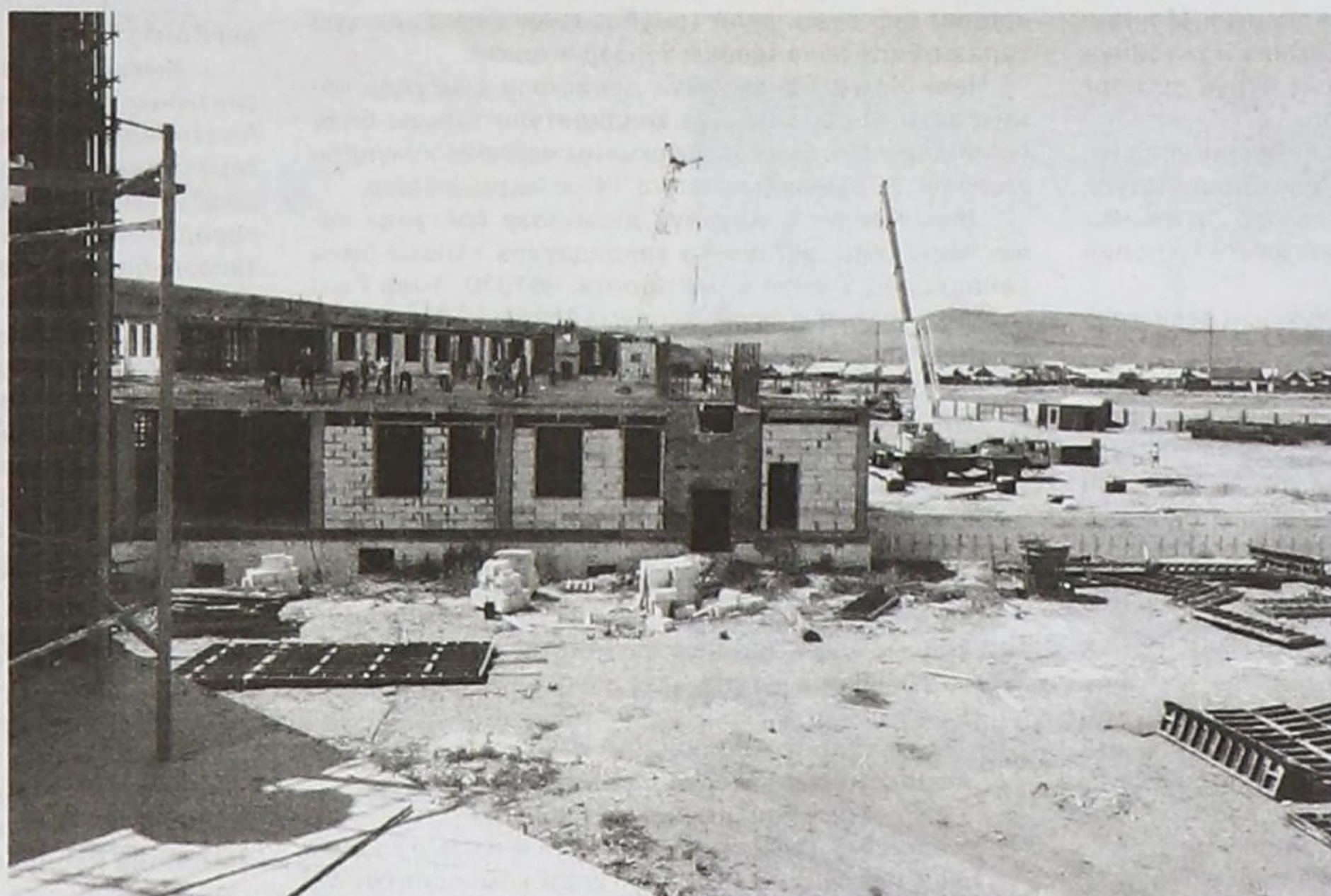
– 100 дөрбелчин метр шөл-

ге далаш-биле туткан, эки быжыглаваан дузалал конструкциязы буступ дүшкенинден бирги каатка бетон кудар ажилды доозуп шыдавайн бардывыс. Понедельникке чедир бригада шуптузун аштап- арыглааш, вторниктен тура ажилды катап эгелээр – чаа дузалал конструкцияны тургускаш, оон бетон кудар. Ол ажилдың чарыгдалын «Сельстрой» боду дуглаар. Күүседикчи организацияның ажил сметазына болгаш тудугнуң хуусаазына ол чүүл шаптык болбас – деп, Сергей Сафрин чугаалаан.

Тудуг ажилдары доостурга, Тыва Республиканың Күрүнениң тудуг хайгаарал албанының комиссиязы шупту нормативтиг хыналданы чоруткаш, түңнел чөпшээрелди берген соонда, «Госстройзаказ» КХН объектини республика өнчүзүнче шилчидер.

Амгы үеде тудугда 65 киж болгаш 4 кран биле чүък машиназы ажилдап турар. Тудуг ажилдарын 2024 чылга чедир доозары планнаттырган.

/ Бистиң корр.

| «СОРУНЗА» ГУБЕРНАТОР ТӨЛЕВИЛЕЛИ |

Улуг, чырык культура одаа

«Сорунза» губернатор төлевилелинң боттанылгасы-биле республиканың көдээ сумуларында культура одаглары немежиң турар. Оларның чамдыызы ажылгалче кирген, а бир чамдыызының тудуу ам-даа уламчылап турар.

Сүт-Хөл кожуунуң Кара-Чыраа сумузунда «Сорунза» губернатор төлевилели-биле тудуп турар культура одааның тудуунуң ажыл-чорудулгасын ооң директору Лориса Ыдыш таныштырган.

«Суурууска улуг, чырык, культура одаан шагда-ла күззэн бис. «Сорунза» губернатор төлевилелинң ачызында чонувустуң күзели бо чылдың апрель айдан боттанып эгелээни бо. Бүгү назынында тудуг ажылынга ажылдап чораан чаңгыс чер чурттуувус Шолбан Сатович суурда ажыл чок оолдарны эвилелдеп алгаш, культура одааның таваан салып, тудугну эгелзэн. Барык

дөрт ай дургузунда демниң ажылдаан түңнелинде тудуг ажылы колдуунда адакталып турары бо. Чылыг дамчыыр четкизин кошкаш, котелду тургускаш, отту салып шензэн. Чылыг эки дамчып турар, ажырбас болган. 80 олуттук культура одаанда ном саңыга тускай өрээлди база немей туткан.

2023–2024 чаа өөредилге чылының эгезинде, чаа культура одаанче көже бээр планывыста көрдүнгөн. Тудуг материалдары-биле ТР-ниң Культура яамызы хандырып

турар. А ажылчын күш дээрже сумунуң бодунуң эки турачылары. Тудугжу бригадада 15 хире аныяк оолдар бар. Сумунуң херээжен чону арбаннар аайы-биле ээлчежиң алгаш, тудугжуларны ашкарып-чемгерип турар. Мал-маганның оолдар хойун-даа дөгерип, эът-чемин эккээр-дир» — деп, тус черниң культура одааның директору тайылбырлады.

Кара-Чыраа сумузунуң Дарый Монгуш аттыг көдээ культура одаанда 2 чогаадык-

чы ажылдакчы, ийи таңныыл, ийи аштакчы база ном саңының ажылдакчызы хаара туттунган.

Кара-Чыраа сумузунда уран талантылыг ажы-төл хөй. Бо суурдан «ужуп» үнген ыраа-жылар-даа бар. Бичии уругларның ырлаар, самнаар, а улугларның аргыыр, даараар дээн ышкаш янзы-бүрү бөлгүмнер ук культура одаанда ажылдап турар. ТР-ниң Культура яамызы тудуг материалдарындан аңгыда, амгы шагның тускай бүрүн четчелеп каан ыры-хөгжүм аппаратуразын база белекке берген.

«Кайыын-даа улуг артистер кожуунга келгеш, бистиң сумунуң культура оран-савазы бичии дээш, келбес турган.

Ам улуг, чырык оран-савалыг апарганывыска сумунуң чону өөрүп, четтирдвис. Театр артистерин четтикпейн манаар бис. Тудугда ажылдап турар чаңгыс чер чурттугларывыстың патриотчу чоруун база демдегледем» — деп, Лориса Ыдыш немеди.

Кара-Чыраа сумузунда иитизи-биле сес чүс ажыг чурттакчы бар. Оларның чартындан хөйү аныяктар. Кызылдың уран чүүл колледжизиниң бо чылгы доозукчузу Отчугаш Доңгак культура одааның уран чүүл удуртукчузу апарганы — чаңгыс чер чурттугларынга улуг өөрүшкү.

/ Айдың ОНДАР.
Буян ООРЖАКТЫҢ тырт-тырган чуруктары.

| ДОКТААЛ-СААВЫР |

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бүрүн эргелиг кежигүн хүлээлгелеринден хостаарының дугайында

№ 46/223-8, 2023 чылдың август 8, Кызыл хоорай Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүң бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксатканы-биле холбаштыр, Россия Федерациязының Күрүне Думазынга, Тыва Республиканың Дээди Хуралынга (парламентизинге) депутаттар мандаттарының хуваалдазынга кандидаттарының даңзызын идип үндүргөн политиктиг партияларга, хөй-ниити организацияларынга, Чөөн-Хемчик кожуунуң Төлээлекчилер хуралынга, чурттап, ажылдап, албан эрттирип, өөренип турар черинден депшиттирген соңгукчуларга Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза, Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүн (бүрүн эргелиг бир кежигүнүн) томуйлаарыга кандидатура талазы-биле саналдарны хүлээп эгелээр.

Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының составыга кандидатура талазы-биле саналдарны ук дыңнадышкынны чарлаан хүнүнден эгелзеш, 2023 чылдың август 14-ке чедир кириер.

Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының составыга кандидатура талазы-биле саналдарны хүлээп алыр адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (кабинет 210, тел. 8(39422) 2-10-09).

Девискээр соңгулда комиссиязының составыга кандидатура талазы-биле саналдарны кирип тургаш, Россияның Төл Соңгулда комиссиязының 2023 чылдың март 15-те үнген № 111/863-8 доктаалы-биле бадылааны девискээрниң, округтуң болгаш участоктуң соңгулда комиссияларын хевирлээр чурумунуң дугайында Методиктиг сүмелерге кожуп бадылап каан №2 капсырылгада даңзы эзуугаар документилерни көргүзүп кириери чугула.

эргелиг кандидатура талазы-биле саналдарны хүлээп эгелээр дугайында медээ дыңнадышкын

Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксатканы-биле холбаштыр, Россия Федерациязының Күрүне Думазынга, Тыва Республиканың Дээди Хуралынга (парламентизинге) депутаттар мандаттарының хуваалдазынга кандидаттарының даңзызын идип үндүргөн политиктиг партияларга, хөй-ниити организацияларынга, Чөөн-Хемчик кожуунуң Төлээлекчилер хуралынга, чурттап, ажылдап, албан эрттирип, өөренип турар черинден депшиттирген соңгукчуларга Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза, Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүн (бүрүн эргелиг бир кежигүнүн) томуйлаарыга кандидатура талазы-биле саналдарны хүлээп эгелээр.

Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының составыга кандидатура талазы-биле саналдарны ук дыңнадышкынны чарлаан хүнүнден эгелзеш, 2023 чылдың август 14-ке чедир кириер.

Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының составыга кандидатура талазы-биле саналдарны хүлээп алыр адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (кабинет 210, тел. 8(39422) 2-10-09).

Девискээр соңгулда комиссиязының составыга кандидатура талазы-биле саналдарны кирип тургаш, Россияның Төл Соңгулда комиссиязының 2023 чылдың март 15-те үнген № 111/863-8 доктаалы-биле бадылааны девискээрниң, округтуң болгаш участоктуң соңгулда комиссияларын хевирлээр чурумунуң дугайында Методиктиг сүмелерге кожуп бадылап каан №2 капсырылгада даңзы эзуугаар документилерни көргүзүп кириери чугула.

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бүрүн эргелиг кежигүнүн томуйлаарының дугайында

№ 46/224-8, 2023 чылдың август 8, Кызыл хоорай Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының

2023 чылдың июль 10-да үнген «Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бүрүн эргелиг кежигүнүн хүлээлгезинден хостаарының дугайында» № 44/214-8 доктаалыга даянып, Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының 2021 чылдың март 19-та үнген «Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 132/711-7 доктаалы-биле тургустунган Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составыга кандидатура талазы-биле саналды сайгарып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин болгаш референдумга киржир эрге-ажыктарының кол магадылалдарының дугайында» № 67-ФХ 2002 чылдың июнь 12-де үнген Федералдыг хоойлунуң 29-ку чүүлүнүң 6-гы пунктузунуң «а» иштиги пунктузунга болгаш 11-ги пунктузунга дүүштүр, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бүрүн эргелиг кежигүнү кылдыр Монгуш Александр Бурбуевичини томуйлаар, 1994 чылда төрүттүнгөн, дээди эртемниг, Тыва Республиканың Баштыңының болгаш Тыва Республиканың Чазак Аппаратының Администрациязының иштиги политикта талазы-биле департаментизиниң иштиги политиктиг ажыл талазы-биле эргелелинң инспектору (килдис даргазы), комиссияның составыга томуйлаарын «РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫ» политиктиг партияның ТЫВАДА РЕГИОНАЛДЫГ САЛБЫРЫ саналдаан.

2. Ук доктаалды Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязы биле «РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫ» политиктиг партияның ТЫВАДА РЕГИОНАЛДЫГ САЛБЫРЫНЧЕ чорудар.

3. Ук доктаалды «Шын», «Тувинская правда» солуннарга парлаар болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының албан эзузунуң сайтызынга чарлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Л.С. АНДАЛАЕВА
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Ш.Х. ООРЖАК

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының № 46/223-8 доктаалының Капсырылгасы

2023 чылдың август 8, Кызыл хоорай, Чөөн-Хемчик кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының составыга бүрүн

| АВГУСТ 13 – ТУДУГЖУЛАР ХҮНҮ |

Дөңгүр бажым суйбап кагды

Эрткен чылын сентябрь айда Кызылга болуп эрткен Тудугжулар шуулганын телевизордан көрүп, солун-сеткүүлден номчааш, республиканың тудугларына ажилдап чоранымны сактып олурдум.

Эрткен вектиң бежен ажыг чылдарда Ак-Туруг суурга өскүс уруглар өөренир школа-интернат тудуун тудуп турган. Авам эш-өөрү-биле школының шеверлел ажилдарын кылып турганнар. Тудугжуларга дузалажып турган дөңгүр баштыг оолак үем чүве. Тудугжуларның бригадири-ле боор: «Удавас Салчак Тока дарга келир. Ханаларны дески кылдыр малгаштап көрүңер» — дээн. Бир-ле хүн «Кара чычаан келди-ле, Тока дарга келди-ле» — деп, алгырышкан соонда, каткы-хөглүг ажилдап турган улустуң ыдыды чидип, октаан малгажының педилээн даажыдыңналыр болду. Салчак Тока баштаан орус даргалар кирип келгеш, тудугжулар-биле мендилешкеш, дарга менче кылаштап келди. «Адың кымыл, харың кажыл? Тудугжуларга дузалажып тур сен бе, эр хей, алдарлыг тудугжу болур сен, оол» — дээш, мээң дөңгүр бажымны суйбап кагды.

1966 чылда школыны дооскаш, Кызылче өөренип чоруурда идик-хеп садар акша ажилдап алыр дээш, Сөөктүг-Дөң деп черже сиген кезип чоруптум. Сиген кезикчилери колдуунда аныктар. Кежээки үелерде хол, бут бөмбүү ойнап, хүрежип, хөглүг, солун ажилдап тургаш, өөредилге черлеринче документ дужаар хуусааны эрттирип алган болган бис. Бир-ле хүн эжим оол «Шын» солун тудуп алган «Туранда көдээ тудуг мастерлериниң школазын чарлап каан-дыр, ынаар өөренир бис бе?» — диди.

Бичии оол турумда Салчак Тока дарга бажым суйбааш, тудугжу болур сен дээнин сактып келдим. 1967 чылда көдээ тудуг мастерлериниң школазын дооскаш, улаштыр өөренири-биле Кызылдың башкы училищениң күш-культура салбырынче херек документи-биле дужаап кааш, суурумга чанып кээримге, авам Чаа-Хөл (Эрги Чаа-Хөл) эмчизинде берге байдалда чыдар деп кожаларымдан билип алдым. Назынының иштинде ажилдап көрбээн дерзии ада, кан-

дыг-даа ажилды кылып, бисти азырап чоран авамны кемдедир эттеп кааш, домзактап чоруй барган. Эмчилерниң күжү-биле сегий берген авам ажил кылып шыдавас апарган.

Авам биле дуңмамны азыраар, дузалажыр дээш, Арыг-Үзүү суурга хлеб быжырап пекарняның тудуунга ажилдай бердим. Ол тудугнуң төлөвилелин шору билер боорумга, мени бригадир-ледип каан. 1968 чылда Кызылдың «Кызыл тудуг» тудуг организацияга даш монтажниги болуп ажилдап эгеледим. Найысылал ынчан бичии хоорай, Республика эмнелгезин чаа-ла тудуп эгелээн. Үш, беш, тос дугаар школалар турар черлер хараганныг, даштыг ховулар.

«Тыва тудуг» трестти Чимит-Доржу Байырович Ондар удуртуп тургаш, соңгаартан тудугжулар чалавайн, Тываның бүгү булуңнарындан аныктарны, комсомолчуларны Кызылдың тудугларына ажилдаары-биле солун-сеткүүлдерге чарлаптарга, чүс-чүс аныктар найысылалдың тудугларына ажилдап эгелээн. 1990 чылдарга чедир Кызыл тудуг талазы-биле аажок хөгжүп, улуг хоорай апарган. 2011–2012 чылдарда болгулаан күштүг чер шимчээшкенинден чаңгыс-даа бажың үрелип, буступ дүшпээн.

ПМК-62, ПМК-5 тудуг организацияларына ажилдап чораш, дыка-ла хөй тудугларны ажылгалга киригенивисти сактып, кылган тудугларының чаны-биле эртип, көрүп чоруур-дур

мен. Бир эвес найысылалдың төвүнден эгелээр болза, С. Бурбү аттыг Улусчу чогаадылга төвү (90 чылдарга чедир Политиктиг чырыдышкын бажың турган), «Саян» универмагы, башкы университетиниң инженер-техниктиг факультетиниң өөредилге бажыңы, Республика эмнелгезинде хөй каът бажыңнар. Ол ышкаш Каа-Хем, Кара-Хаак, Сукпак суурларда ийи аал чурттаар он-он бажыңнарны, школа, уруглар садтары, культура бажыңнары, улуг бүдүрүлгелер: ногаа өстүрер теплица, куш фабриказы, зыт-сөөк заводу, дээрбе комбинаты дээш өске-даа. Ол бүдүрүлгелер шупту буурап дүшкени хомуданчыг. Дээрбе комбинатын көргөн санымда-ла, хараадаар-дыр мен, чазылдырып каапкан дег.

Эрткен чылын Кызылга болган тудуг шуулганына тудуг сайыды Аяс Хунай-оол Тывага тудуг бүдүрүлгелерин улам хөгжүдөр деп чугаалаан болгай. Саян артындан цемент сөөртүп, дыка-ла хөй чарыгдалды үндүрүп турар. Тывага цемент заводун тудар дугайында айтырыгны шийтпирлээр үе келбээн бе?

Мен хоочун тудугжу кижиге болгаш, амгы тудуг сайыдының ажылын үнелеп, тудуг адырын кончуг эки билер, ханы билигиг инженер деп билип чор мен. Республикада тудуглар шалыпкыны-биле хөгжүп, удаа-дараа ажылгалга кирип, шынары экижээн.

Ажилдап чоран организацияларым удуртукчулары эки ажилдап чоруур-дур үнелеп, анык бот кижиге чаңгыс

өрээл квартираны ынчан берген. Ол-ла квартирага өгленип, ажы-төлдүг апаргаш, үш өрээл квартираны база алдым. Өөм ишти-биле анык чылдарыыста таныыр-танывас кижилерге дузалажып чораныысты-даа сактып олар-дыр мен. Улуг квартира алгаш, сес чыл чурттаан чаңгыс өрээл квартираны төрелдериниң бажыңына сыңмарлажып чурттап турган, ийи оолдуг таны-вазывыс өг-бүлөгө берипкен бис.

1973 чылдың май айда Самагалдайда тууйбудан туткан ийи каът бажыңны соңгаартан келген тудугжулар шынар чок, айыылдыг кылдыр тудуп каан. Ол тудугну эде кылып ажилдап турган бис. Бир-ле эртен радиога Тока дарганың мөчээниниң дугайында дамчыда берген. Тыва, орус, хакас эрлер шупту туруп келгеш, бөрттерин уштуп алгаш, дыңнап турдулар. Бригадада Ада-чуртуң Улуг дайынының киржикчизи чоран Костров акый: «Бөгүн ажилдавас-тыр, Борис, сактыышкын кылыр бис» — дидир (мени Борис деп адаар турганнар).

Мээң бажым суйбап, тудугжу болур сен деп турган улуг дарга, улуг өгбө ам «кызыл-дустап» чоруй барганы ол-дур деп, хомудап бодандым. Самагалдай суурну сонуга, садыглар кезип чораш кээримге, эрлерниң «эзеңгизи дыңзый» берген, ыглап-даа олурарлары бар болду. Орус чон С. Тока дарганы аажок хүндүлээр чораннар.

Тыва Арат Республиканы, Тыва АССР-ни он-он чылдар иштинде удуртуп чоран, канчаарга-даа тыва чонунга шын орукту айтып берген, улуг өгбениң тудугжу болур сен дээнин күүсеттим. Республиканың тудуг талазы-биле хөгжүлдесинге дыка улуг үлүг-хуумну кирип, чонумга ажыктыг үлө-херекти бүдүржүп, кылып каанымга чоргаарланып чоруур-дур мен.

Август айда шевер холдарлыг Тудугжулар хүнү база көдээ ишчилер, малчыннарының Наадым байырлалы-биле бүгү тыва чонга изиг байыр чедирип, улуг-улуг чедишкенин күзеп, кайгамчыктыг тоолзуг чараш Тыва чуртувусту улам-на бурунгаар хөгжүдээлиңер, хүндүлүг чонум.

/ Биче-оол ДЫРЫСЫН-ООЛ,
СССР-ниң көдээ тудуг яамызының
тергини, күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

| ТУРИЗМ |

Эптиг, айыыл чок

«Туризм болгаш хүндүлээчел чоруктуң индустриязы» деп национал төлөвилелдиң чорудуу-биле Тыва Республика туристти маршруттары сайзырадыр дээш, Кыдаттан аалчыларны хаара тудуп турар дээрзин регионнуң туризм талазы-биле агентилели дыңнаткан.

Июль 25-те Тывага Кыдат Улус Республиканың Синьцзян-Уйгур автономнуң районнуң Улусчу Чазандан туристти делегация келген. Кыдат аалчылар Кызыл кожуунда «Алдын-Булак» этно-культурлук комплексти, Тожу кожуунда сураглыг Азас хөлдү көөр аргалыг болганнар. Ол ышкаш Таңды кожуунуң Дус-Хөл-

ге база четкенер. Аңаа ол хөлдүң эм шынарының дугайында таныштырылга болган.

Аян-чоруктуң түңнелинде Тыва Республиканың болгаш КУР-нуң Синьцзян-Уйгур автономнуң районнуң садыг-үлетпүр палаталарының аразына транспорт кызыгаар садыглаашкынын калбартырының дугайында дугуржулгага атты салган.

«Регионнуң хөгжүлдесиниң айтырыглары, ооң экономиктиг стратегиязын чорудары, инфраструктуралыг төлөвилелдерниң боттанылгазы Россия биле Кыдаттың аразында чаа транспорт коридорун тургузар стратегияга таарымчалыг» —

деп, туризм талазы-биле агентилелдиң специалистери демдегеп турар.

«Туризм болгаш хүндүлээчел чоруктуң индустриязы» деп национал төлөвилел Россия иштинге аян-чо-

руктарның санын 2030 чылга чедир 140 млн чедир көвүдедир сорулгалыг. Россияга аян-чорукту эптиг, айыыл чок болгаш солун кылдыр кылырынга бо төлөвилел дузалаар.

/ Бистиң корр.

| АЛДАН-МААДЫРЛАРНЫҢ ТУРА ХАЛЫШКЫНЫҢ 140 ЧЫЛ ОЮ |

Хосталга, эрге-шөлээ дээш демисежиң чораан өгбелеривис

Алдан-маадырларның тура халышкыны (1883–1885) – тыва чоннуң төөгүзүндө эң көскү болуушкун. Хостуг эрге, чырык-чаагай амыдырал дээш амы-тынын харамнанмайн демисежиң чораан эрес-маадыр эрлерге «Алдан-маадыр» деп атты 1941 чылдың май айның 11-ниң хүнүндө Тыва Арат Республика-ның Биче Хурал Президиумунуң доктаалы ёзугаар тывыскан. Оон ыңай Алдан-маадырларның тура халышкынын Тывага төөгүлүг болуушкун деп онзалап демдеглээн. Дең эвес демиселге аштырза-даа, оларның дугайында сактышкын чоннуң сагыжыңга, ыры-кожамыктарыңга, төөгүлүг чугааларыңга кадагалаттыңан. Алдан-маадырларның баштыңчылары Самбажык, Дажыма, Садьяжык болгаш өскелерниң-даа салгалдары ам бо хүнде Алдан-Маадыр суурдан аңгыда, республиканың янзы-бүрү булуңнарында чурттап чоруур.

Самбажыктың оглунуң оглу Бопуулай Куушович Монгуш ам-даа бистиң аравыста, Хорум-Даг суурда чурттап чоруур. Ооң назы-ханы 90 ашкан. Садьяжыктың оглунуң оолдары Дажы-Доржу Кижээевич, Шожун Кижээевич Монгуштар чоокка чедир бистиң аравыска узун назылап чурттап чорду. Олардан Алдан-маадырлар дугайында бистиң чогаалчыларыбыс, эртемденнеривис эвээш эвес материалдарны чыып, хөй санныг ыры-шүлүктү, шии чогаалдарын бижээн болгай. Ол чаагай ажил-үүлени, эрткен төөгүвүстүң арыннарын дириг херээн чаа көрүш-биле чаа үе-ниң салгалдары уламчылаар, чырыткылыг овор-хевирин анык салгалдарга дамчыдып бээр хүлээлгелиг бис.

Ынчангаш бо чылын, маадырларның тура халышкынының 140 чыл оюн демдегеп турар үеде, 1973, 1983,

1993 чылдарда Алдан-Маадыр сумузунуң девискээринге болган байырлыг хемчеглер дугайында сактышкыным-биле үлежийн.

1973 ЧЫЛ

Чөөн-Хемчик районнуң комсомол комитетиниң бюрозунга бирги секретарь Хожур-оол Эрелчинович Монгуштуң саналы-биле Оргу-Шөлге аныктарның следун Алдан-маадырларның тура халышкынының 90 чылынга тураскаадыр доктаал шиитпирни хүлээп алган. Ол үеде «Алдан-Маадыр» совхозтуң комсомол комитетиниң хостаткан секретары турган үем. Байырлалдың кол өзээн совхозтуң комсомол комитетинге база комсомолчу аныктарыңга дааскан турган. Ук слет чүгле аныктарның эвес, а чоннуң хөй киржилгелиг байырлалы болган. Чыылган чонга Алдан-маадырларның коргуш-сыныш

/ Хүреш маргылдаазы. Ногаан театр шөлү.

чок демиселиниң дугайында илеткел соонда, спортчу болгаш культурлуг хемчеглер эгелээн.

ТУРАСКААЛ

Бирги сорулга Оргу-Шөлдүң Кара-Даг кырынга аъттыг кижиге хевирлээн улуг тураскаалды тургузары турган. Ону совхозтуң шевер каңакчызы Ортун Сарыглар демирден оюп кылган. Тураскаалды хөй санныг аныктарның күжү-биле

Кара-Дагның шыпшык бажынче үндүргөн. Ынчалза-даа ол черниң хая-даштыг болганындан тураскаал тургустунмайн барган. Алдан-маадырларның 100 чыл юбилейинде, 1983 чылда, Оргу-Шөлдүң Сарыг-Сиген арт кырынга бедик черге тураскаалды тургускан. Ам-даа хевээр турары ол.

СПОРТЧУ ОЮННАР

Кара-Дагның бажынче маңнаар маргылдаага хөй

аныктар киржиң, чыылган чоннуң кичээнгейин хаара туткан. Хол бөмбүү маргылдаазыңа Чөөн-Хемчиктиң Хайыракан сумузунуң командазы тиилекчи болган. Алдан-Маадыр суурнуң чоогунда Көк-Кожак дааның чанындан салып үндүргөн аът чарыжы, аныктарның чадаг чарыш маргылдаазы байырлалдың эң көрүштүг кезээ болган. Чадаг чарышка Чөөн-Хемчиктиң төлээзи Суворов Монгуш тии-

/ Солагай талазындан 3 дугаарында Александра Шүрженмеевна Ооржак, оң талазындан 2 дугаарында Макал Бавукович Донгак.

/ Алдан-Маадыр суурнуң хоочуннары – салгалдар.

(Төңүзү. Эгези 8-ки арында).

лекчи болган. Адак сөөлүндө 86 эң шыырак мөгелерниң хүрежинге «Алдан-Маадыр» совхозтуң аныяк инженери Макар Донгак шүүлген, үжүүрүндө Чөөн-Хемчиктин Папаш, а үшкү черде Суг-Аксындан Апыш-оол Ооржак болган.

Мал, чер болгаш өске-даа адырларда ажилдап чоруур мурнакчы аныяктарга Чөөн-Хемчик районнуң комсомол комитетиниң, «Алдан-Маадыр» совхозунуң комсомол комитетиниң хүндүлел бижиктери база өртектиг белектер-биле шаңнаан.

1983 ЧЫЛ

1983 чыл октябрь ай. Алдан-маадырларның 100 чыл оюн Алдан-Маадыр суурга эрттирген. Совхозтуң партия комитетиниң секретары турган мен. Совхоз директору Макар Бавукович Донгак, көдээ совет даргазы Александра Шурженмеевна Ооржак.

Амгы үеде суурнуң ФАП эмнелгезиниң чанында шөлге база амгы музей бажыңының шөлүңгө 8 ак өгнү тиккен. Аңаа байырлалдың киржикчилериниң үнүп-кирип, чөмөннөп турган.

Совхозтуң база-ла шевер каңнакчызы Ортун Эртине-евич Сарыглар алдан-маадырларга чогаадып кылганы чараш көрүштүг, ханы утка-шынарлыг байырлалдың баштайгы кезээ Оргу-Шөлдүң Сарыг-Сиген арт кырынга тураскаалдың ажыдышкынындан эгелээн. Тураскаал эрткен-дүшкөн чоннуң төөгү-биле холбаалыг сактышкынын оттуруп, сонуурганчыг чери болбушаан хевээр. Ажыдышкынга Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл СЭКП райкомнарының 1-ги секретарьлары Иван Максимович Сувандии, Геннадий Санчы-Митипович Иргит,

социалист күш-ажылдың маадырлары Дажы-Намчал Чыртай-оолович Ооржак, Чола Допур-оолович Монгуш, төөгү эртемнериниң доктору Юрий Лудужапович Аранчын болгаш партия-совет органның удуртукчулары, күш-ажылдың хоочуннары киришкен.

Байырлалдың ийги кезээ Самбажык аттыг культура одаанга чоннуң байырлыг хуралы-биле эгелээн. Аңаа Алдан-маадыр өгбелеривистиң дарлакчыларга удур маадырлыг демиселиниң дугайында улуг хемчээлдиг илеткелди эртемден Юрий Аранчын кылган. «Алдан-Маадыр» совхозтуң (үш аңгы салбырлыг турган Алдан-Маадыр, Ак-Даш, Бора-Тайга) сайзыралына кириген үлүг-хуузу дээш күш-ажылдың база көдээ ажил-агыйның мурнакчылары: малчыннары, саанчылары, тараажылары, тракторист-механизаторлары, чолаачылары, башкылары болгаш өске-даа адырның мурнакчыларын шаңнап-мактаан. Ол чылын совхозтуң малчыннарының аразына социал чарыштың тиилекчизи Октек-оол Борбашкинович Монгуш «Урал» маркалыг мотоцикл-биле шаңнаткан.

Кежээликтей 64 шыырак мөгелерниң хүрежинге Кызыл райондан келген шыырак аныяк мөгө Владимир Семис-оолович Монгуш шүүлгеш, Ой аътты шаңналга алган. Оон ыңай Алдан-Маадырдан Григорий Николаевич Ооржак кончук шыырак хүрешкен.

1993 ЧЫЛ

1993 чылдың июнь. ТР-ниң Чазаның доктаалы-биле Алдан-маадырларның тура халыышкынының 110 чыл байырлалын Алдан-Маадыр сумузунуң девискээринде тура халыышкын төвү Оргу-Шөлге июнь 24–26 хүннеринде эрттирер шиитпирни

хүлээп алган. Бо улуг байырлалды эрттирер талазы-биле организастыг комитетти тургускаш, ооң даргазына чазак кежигүнү Биче-оол Сундуевич Шыырапты томуйлаан. Ол үеде «Алдан-Маадыр» совхозтуң директору турганым-биле организастыг комитеттин кежигүнүгө мени кириген.

Июнь 24-түң хүнүндө «Самбажык» Культура бажыңына төөгү эртемнериниң доктору Юрий Лудужапович Аранчын маадырларның төөгүзүн илеткээн.

Байырлалга ТР-ниң Президентизи Шериг-оол Дизижи-ович Ооржак киржип чедип келгени чоннуң хей-аъдын, көдүрлүүшкүнүн оттурган. Улуг даргавыс сөс ап, байыр чедиргениниң соонда «Алдан-Маадыр» совхозка автобусту болгаш кывар-чаар чүүл сөөртүр машиналарны белек кылдыр берген. Улаштыр күш-ажылдың мурнакчыларына шаңнал-макталдарны тывыскан. «Алдан-Маадыр» совхозтуң социал-экономиктиг сайзыралына кириген үлүг-хуузу дээш Маадыр-оол Лопсанович Ооржакка (ам бистиң аравыста чок) база сарлык кадарчызы Геннадий Денгей-оолович Ооржакка «Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» деп бедик атты тывыскан.

Июнь 25-те Оргу-Шөлге Алдан-маадырларга тураскаалды ажиткан. Алдан-маадырларның ат-сывын сиилбип бижээн эзер деспизи хевирлиг кылдыр тураскаалды чогаадып кылганы бир тускай. Ооң автору – тураскаал кылырынга мергежээн каңнакчы Ортун Эртине-евич. Ус-шеверге «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» атты тывыскан. Тураскаал ажыдышкынының соонда Шериг-оол Дизижи-ович аътаныпкаш, байырлалдың төп

чери Оргу-Шөлдүң Кара-Даг эдзэнге чедип кээрге, солун-на чораан ийин.

Бо улуг байырлалга тураскааткан спортчу болгаш культурулуг хемчеглер:

«Кара-Дагның Хартыгазы» шаңнал дээш 18 хар чедир аныяк мөгелер хүрежи, хол бөмбүү, чарыш дээш оон-даа өске.

Аът чарыжына «Алдан-Маадыр» совхозтуң чылгычызы Денгей-оол Ооржактың Калчан-Шилги малы эрткен. Чадаг чарышка Алдан-Маадыр сумузундан республика чергелиг чадаг чарыш маргылдааларының хөй дакпыр тиилекчизи Демир-оол Ооржак эрткен. 136 шыырак мөгениң хүрежинге Аяс Монгуш шүүлген.

Маргылдааларның тиилекчилеринге өртектиг белектерни, дериг-херексел-биле долучүмнээн аъттарны, дириг бода база шээр малдарны шаңнал кылдыр тывыскан.

110 чылдаан юбилейлиг байырлалды эрттиреринге алдан-маадыржылар канчаар-даа аажок идепкейлиг киришкеннер.

Ырак-чооктан келген чон аъттыг-чарлыг, машина-балгаттыг июнь 26-да тарап эгелээн. ТР-ниң Президентизи Шериг-оол Дизижи-ович вертолет-биле дээрже уждуп үнгеш, «Тарап чанып турар чоннуң хөйүн. Ак, Алаш, Манчүрек, Хөлчүктүг, Алды, Устүү Ишкиннерде аъттыг чанып турар кижилерниң хөйүн. Чадаананың белдириңде баштайгы машиналар чедип турда, Оргу-Шөлде машина-балгат, кижилер ам-даа хевээр» — деп магадап чугаалаан. Шынап-ла, шак мындыг хөй киржикчилиг шуулган Тываның төөгүзүңгө турбаан боор деп даап бодаашкын анаа эвес боор. Байырлал канчаар-даа аажок бедик деңнелге эрткенин сөөлүндө организастыг комитет хуралына түңнээн.

Ооң соонда чылдарда Алдан-маадырларның 120–130 чылдарына тураскааткан байырлыг хемчеглер бедик деңнелге эртип, Сүт-Хөл кожуунуң бурунгаар хөгжүл-дезинге улуг идигни берип чорууру өөрүнчүг. Чижээлээр-ге, 120 юбилейлиг чылында Суг-Аксы – Теве-Хая аразының асфальтылыг оруун кылып дооскан, Суг-Аксы суурга чаа культура одаан ажиткан, Социал төптүң оран-савазын чаарткан, көдээ ажил-агый эргелелинге чаа 469 маркалыг автомашинаны берген. Ол чылын Тыва Республиканың Чазандан болгаш Дээди Хуралындан, Культура болгаш Спорт яамызындан чаа компьютерлерни, оргтехникаларны, креслоларны, спортчу шывыгларны кожуунуң культура одагларына, школаларына, сумуларына берген.

2021 чылды Тывага чоннуң бот-идепкейжи чылы кылдыр чарлаанына чергелештир Алдан-маадырларның баштыңы Самбажыктың тураскаалын тургускан. Ооң ажыдышкынына Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг база чазак кежигүннери байыр чедирип келген. Владислав Товарищайович «Төөгүлүг Алдан-Маадыр суурну дыңнаан дээрден башка чаңгыс-даа кээп көрбээн болгаш, бо байырлалды албан-биле сонуургап келдим» — деп, чыылган чонга байырын чедирген. Социалист күш-ажылдың маадыры Дажы-Намчал Ооржактың адын эдилээн кудумчуну асфальтылап кылган.

Самбажык аттыг культура бажыңына 2023 чылда Алдан-маадырларның тура халыышкынының 140 чылдаан байырлалының бирги организастыг хуралы болган. Аңаа байырлалдың организастыг комитетин тургускан. Оргкомитеттин составынче сайыттарны база Алдан-маадырларның салгакчыларын кириген. Байырлалга уткуштур чон-биле сүмележип кириген ажилдарның чамдыызы боттанып турары өөрүнчүг. Алдан-Маадыр – Суг-Аксы оруунуң 3 км чедир асфальтылаан.

Ынчангаш Алдан-маадырларның 140 чыл байырлалын таварыштыр бүгү-ле чонумга, чаңгыс чер чурттугларымга, эштерим хоочуннарга байырым чедирип тур мен.

Хосталга, эрге-шөлээ дээш демисежи чораан бистиң өгбелеривистиң күзеп чораан күзелдери бо хүннерде амыдыралга боттанып, Сүт-Хөл кожуунуң хөгжүлдезинге Тыва Республиканың Чазаа улуг кичээнгейни салып, моон-даа соңгаар деткиир дээрзинге бүзүрелим улуг.

/ **Юрий БЫЗЫТПАА,**
партия, совет органның,
муниципалдыг тургузгунуң хоочуну

Сүт-Хөл кожуун,
Алдан-Маадыр сумузу.

Буянный терек болгаш бажың

Бо чай дыка-ла изиг болду. Кочетов суурумда Тулчуушкун кудумчузунда тураскаалды эде кылып, Николай Оюн-биле херимин демирлер-биле кажаалап тургаш, изиинге бергедээн бис. Ынчалза-даа ооң чанында үнгүлөп келген теректер биске хуннүң изиинден камгалаар болду.

Ол үнүп келген теректерниң баарына изиг хунден камгаланып олургаш, чаңгыс кудумчуга эштерим-биле ойнап өзүп келген чылдарымны сактып келдим. Кудумчунуң адаанга колхоз тургузукчулары Маадыр-оол Бедикович Оюн биле тыва эки турачы Соктай Мумбар оглу Оюн суглар чурттап чорааннар. Оларның бажыңнарының хериминиң иштинге аныяк терек өзүп турган. ССРЭ үезинде бажыңнарының хериминиң иштинге теректер тарыыр чаңчыл бар. Мээң харым ам 70 чоокшулаан, теректи ооң мурнунда-ла тараан чадавас. Ам теректиң хары 80–90 хире бар боор. Чүге дизе 1963 чылда-ла терек шору өзүп

келген турган чүве. Терек улгадып кырый берген. Дириг ыяштар кижилер ышкаш, теректиң карты кылыннап, дырышкайып калган. Чанында аныяк теректер өскүлөп келген, кырган теректиң ажы-төлү ышкаш көзүлдү.

Аажок изиг хунде бисти сериин хөлегези-биле камгалаан буянный теректер-дир. Суурнуң инектериниң изиг хунде серииттенир чери база ол. Ээн калган кудумчунуң бажыңнар турган черлеринде чурттакчыларның тарып каан теректери улаштыр өскүлөп келген. Тыва улустуң үлегер домаанда ышкаш «Аът өлүр, баглаажы артар» дээни дег, бажыңнарның хоочун ээлери, салгалдары чок, өскээр амыдырап-чурттап чоруй барган-даа болза, оларның тарып каан теректери өзүп, артып кааннар-дыр.

Теректерниң хөлегезинге олуруп алгаш, өскөн-төрээн төөгүлүг кудумчум ээнзиреп калганынга муңгарап, кады тураскаал кылып турар дуңмамдан чаштынып, иштимде ыглап-даа турдум. Ынчангаш аныяк салгалдарга төөгүлүг

кудумчуну утпайн сактып чорзун дээш, тураскаалды бодум холум-биле дуңмам Николай-биле кызып кылып турарым ол.

Кудумчуда чаңгыс-ла бажың арткан. Ол дээрге Николай Константиновичниң ада-иезиниң бажыңы. База-ла буянный бажың болду. Бетон-биле ажыл кылырда, сугну ол бажыңдан ап, демир херим хайындырарда токту база кожуп ап турдувус. Бажыңның херээжен ээзи Галина угбай изиг шайы, аш-чеми-биле бисти чемгерип-даа турду. Галина угбайга аажок улуг четтиргенимни илеретпес аргам чок болду. «Ээн кагдыган төөгүлүг кудумчуга буянный чүве кылып турар-дыр силер?»—деп, ол өөрүп чугаалап олурду.

Өскөн-төрээн кудумчумда артып калган буянный терек чуртталгазын уламчылап, чанында ажы-төлү ышкаш аныяк теректер өзүп турарын көргөш, бодумга-даа дөмейледим. Мен ышкаш ажы-төлдүг, мээң-биле кады кырып бар чыдар-дыр деп сагымжымга кирип келди.

Ажырбас, буянный терээм, кырыза-даа аас-кежиктиг-дир сен, орууң уламчылап, салгалдарың өзүп орад-дыр. Сени тарып олурткан улус чок-даа болза, чаныңда

тураскаал сеңээ ээ болуп чорзун!

/ Сергей ТЫРТЫК,
«Таңды-Уула» чечен чо-
гаал каттыжышкынының
кежигүнү.

«Шыным»-биле кады мен

Ужүк-бижиктиң утказын билип, номчуптар апарганымдан бээр ада-ием бажыңыңа Тываның үндүрүп турганы солун-сеткүүлдерин номчуп өзүп келдим. Ол-ла чаңчылым-биле, өг-бүлө тудуп чурттап бергеш-даа, черле чагыдылга чок турбаан бис. 1985–90 чылдардан бээр номчукчу болурундан аңгыда, бижикчизи база апаргаш, «журналист» деп атка-даа чединген болгай мен. Амыдыралдың элдеп-шокар байдалдарына алаагып, чаа 2023 чылда оода «Шын» солунумну безин чагытпаан болдум. Экизи кончуг, хоорайның хоочуннар даргазы Ольга Кыргысовна Дамдын ийиги чартык чылдан эгелеп элээн каш кежигүннеринге деткикчилер дузазы-биле ынак солуннарывысты бажыңче эккеп бээр кылдыр чагыдып бергенинге улуу-биле өөрүп четтирдим. (Чамдыктарывыска бирги чартык чылда чагыткан болду).

Июльдан эгелээш, бир ай ажыр карактарым чырып, чаңгыс-даа арын арттырбайн, бүгү-ле чаартылгалар, медээлерни сонуургап номчуп келдим. Номчукчуларның чагааларын чырыдып, парлап каарга (ылаңгыя шүгүмчүлелдиг материалдарны) чогуур органнар азы албан черлери хемчээп ап, харыылап турар болза, дыка-ла эки ийик. Чамдык даргалар, кожууннарда удуртукчулар солун номчувас, интернетче чууй каарыңа үш удаа душкан мен. Ындыг арга-метод солун номчаанынга четпес, интернетти кижиги бүрүзү ажыглавайн турар болгай. Чаа технологиялар, бурунгаар сайзырал хөй-дүр, өөрүнчүг-дүр.

Багын сүвүрерге-даа адырылбас, бак чүүлдерден кижиги муңгараар, сагыш-сеткилге аартап келирге, мен база бодалымны илередип, чонум-би-

ле үлежийн деп шиитпирде келдим. Мону бижип олурар, соңгамче көрүптеримге, 6 ыт сүржүп алган, чечектер тараан клумбаларда чимзе-нип, бирээзи ында «албаннай» берди. Караам дестиреп, ырадыр көрүптеримге, бок төгөр контейнерлер чанында 10 ажыг ыттар хербектежир-даа, эзрер-даа. Кожавыста Московская 109 деп бажыңда кадайның агаарладып үндүрүпкени кыс ыдын долганып, дээскинип, былаажып турарлары ол. Хуннүң чыгыгы болуп турар «концерт-тир» ийин...

Черлик ыттарны узуткаар дугайында хоойлуну тус чер депутаттары чогаадып болбас бе? Азы «Хатико» деп приютка удудур сыкыртыр хемчегден алза. Хөй түңнүг акша-төгерикти ынаар үндүрүп турар деп чугаалар дыңнааш, кижиги кайгаар.

/ Нина СЕРЕНОТ.
Кызыл хоорай.

Аржаанны хайгааралга алыр үе келген

Тыва Республика, ооң иштинде Өвүр кожуун аржааннар-биле байлак. Кожууннуң девискээринде аңгы-аңгы эм шынарлыг алды аржаан бар. Оларның аразында Улаатай аржаанынга 1970 чылдан эгелээш, өйлөп-өйлөп кирип чордум. Тергиин-не аржаан!

Геология-минералогия эртемнериниң доктору Е.В. Пиннекерниң «Тываның минералдыг суглары» (Кызыл 1969) деп номун, Тываның аржаан болгаш туризм талазы-биле лабораторияның эртем ажылдакчызы Кара-кыс Аракчааның ажылдарын сонуургап номчудум. Эртемденнерниң бижип турары-биле, Улаатай аржааны ховар дээн минералдыг тургузулуг, сульфат-гидрокарбонин, кальций, магний болгаш өске-даа химиктиг элементилер ында кирип турар. Аржаан хан базыышкынын, баштың хан эргилдизин, организмни экижидер, ижин-баарны арыглаар бот-шынарлыг.

Август айның ортан үезинде төрелдер катчып алгаш, аржаанга база чордувус. Кадыын экижидип алыр дээн чон Таңды, Каа-Хем, Улуг-Хем, Сүт-Хөл болгаш өске-даа кожууннарда болгаш Кызыл хоорайдан хөй-ле келгеннер. Аржаанга кирериниң ээлчээн манап олурган чон аразында чугаалажыр, таныжар-ла

болгай. Дыштанып келгеннер улуг ачы-буянный, эм аржаан дээрзин чугаалап, саңын салып, чажыын чажып, чаламаларын баглап турарлар. Чамдыкта сагыш-сеткилинге таарзынмаан айтырыгларны боттары чугаалай бээрлер. Таңдыдан аныяк өг-бүлө: «Эрткен чылын келиривиске, бурганның серизи аажок кууларып калган болган, бо чылын келгеш серини, чоннуң үнер тепкиштерин дозулап кагдывыс» — деп чугаалап турду. Шынап-ла, бурганның серизи, ширээзи аян кирип келген. Шагда-ла аржаанның девискээринге бичежек сандыгжыгашка хуннүң эргежок чугула хереглелдерин сандып турган дээрзин улгады берген угбай чугаалады. Ооң ам чүглө үш ханазы арткан болду. Хаттан камгаланыр үгек болу берген. Мурнунда чылдарда манза-биле кылган чагактарга, хөлезинин

төлээш, чурттап турганын, Кызылдан келген аныяк оол малчыннарда ак чем аймаан улуг эвес өртекке эккеп берип турганын таарзынып, сагындылар. Аржаан оруу аштаттынмаанындан улуг даштарга машиналарының адаа ыйлып калганын ырак-узактан келген чолаачылар хомудап чугааладылар. Хөрлээде хемче эриктерни чүглө шыырак машина эртип шыдаар. Бичии машиналар чайлаглар тава-рыштыр оюп, узун орук эртип келир. Аржаанның адресиниң чагылары ирээнинден кээп дүшкүлээн. Арыгларың чер чанында бок төгөр контейнер долганындан, бокту хат тарадыр хадып каапкан. Ажыы-биле чугаалаарга, ээнзиреп, хайгаарал чок арткан.

Чылдың-на хөй чон чыгылып, кадыын экижидип ап турар аржаан-дыр. Кожуун, суму чагыргалары хайгааралга ап, септеп, дыштанып келгеннер чурттаар бичии чадырларны кылып, өске-даа чаартылгаларны чорудары күзенчиг. Кожууннуң чонну ажилга хаара тудар төвүнүң бүрүткелинде турар хамааттылар-биле керээни чарып, акшаландырып, дыштанылга, туризм төвүн организаптап чүге болбас деп. Хайгаарал чок арткан Улаатай аржаанынче көрнүр үе келген.

/ Дамдынчап ХОВАЛЫГ,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Центр офисной мебели «Селера»

РЕКЛАМА

предлагает:
кабинеты руководителя,
наборы для персонала, кресла, стулья,
компьютерные столы, вешалки, сейфы
и металлические шкафы, жалюзи,
светильники, канцтовары

**Сборка и доставка
по городу — бесплатно.**
**Доставка в районы
республики.**

Сотрудничаем со строительными
организациями

г. Кызыл, ул. Ровенская, 3. С 9 до 18 часов, в субботу с 10 до 16 часов.
Выходной день — воскресенье. Телефоны: 5-15-40, 5-07-55.

РЕКЛАМА

E-mail: selera-T@mail.ru

ФРФБ и СК РТ
ИНН 1701062430

Приглашаем жителей и гостей Тувы на СЕЛЬХОЗРЫНКИ!!!

МЯКОТЬ ГОВЯДИНЫ - 400 РУБ.
ФАРШ - 360 РУБ.
БАРАНИНА - 420 РУБ.
ВНУТРЕННОСТИ - 400 РУБ.
ПОЗВОНКИ - 350 РУБ.

МЫ НАХОДИМСЯ
НА ПРАВОМ БЕРЕГУ
(УЛ. ПРАВОБЕРЕЖНАЯ Д.4
ЗА МОСТОМ)
И НА ВОСТОКЕ
(УЛ. ДРУЖБЫ Д.52
ОКОЛО КРУГОВОГО
ОСТАНОВКИ ВОСТОК)

Реклама 12+

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨНГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

РЕКЛАМА

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАҢТ.
8-923-338-9188

ТЕЛЕФОН ДЛЯ ЗАКАЗА:
8(394-22)3-33-22

г. Кызыл, ул. Красноармейская, 100, каб. 309.

**ВЫДЕЛИ
СЕБЯ ИЗ
ТОЛПЫ!**

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

ХУДИ
+печать

ФУТБОЛКА
+печать

**ЛЮБЫЕ
ЦВЕТА**

Реклама

12+

ЦЕНТР ПОСУДЫ И ТЕКСТИЛЯ

ОТКРЫТИЕ
20 мая

**ПОДАРКИ НА
300 ТЫСЯЧ**

РЕКЛАМА

Сковороды

от 199

Мантоварки

от 999

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ, 112

ООО «ЭНЕРГОСТРОЙ» СРОЧНО ТРЕБУЮТСЯ:

Машинист автокрана ХСТ-25, г/п 25 т
Машинист тяжелого гусеничного крана ДЭК-251.
Бригады: плотников, бетонщиков, отделочников.
Начальник ПТО
Инженер ПТО
Мастер СМР
Сварщики, газосварщики.
Разнорабочие

Тел: 89133515140, звонить в рабочее время.
Или по адресу ул. Колхозная 2а

ГАОУ РТ «ИД «Тыва-медиагрупп» ИНН 1701062430

реклама

Музыкальная передача

“От всей души”

ПЕРЕДАЧА ВЫХОДИТ КАЖДЫЙ ДЕНЬ

ПО АДРЕСУ:

г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
tyvamedia@bk.ru

8(394-22) 2-18-10,
8-923-267-0749

Акция действует:

с 01 июля по 31 августа 2023г.

2500 руб.

3500 руб. — 1 песня
— 6 фото
до 70 слов

*Стоимость дополнительного слова: 30 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб. (12+)

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» сообщает о возможности предоставления земельного участка в аренду из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Кызылский район, СНТ «Дар», ул. Малчин, д. 19, с кадастровым номером 17:05:1702001:3728, с площадью 650,0 кв.м., с разрешенным использованием — ведение садоводства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение 30 дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения (дата окончания приема заявлений — последний день указанного срока), необходимо подать письменное заявление по адресу: РФ, Республика Тыва, Кызылский кожуун, пгт. Каа-Хем, ул. Таежная, д. 20.

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» сообщает о возможности предоставления земельного участка в аренду из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Кызылский район, СНТ «Дар», ул. Малчин, д. 17, с кадастровым номером 17:05:1702001:3729, с площадью 1100,0 кв.м., с разрешенным использованием — ведение садоводства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение 30 дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения (дата окончания приема заявлений — последний день указанного срока), необходимо подать письменное заявление по адресу: РФ, Республика Тыва, Кызылский кожуун, пгт. Каа-Хем, ул. Таежная, д. 20.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении Вохминой Марии Александровне в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сизим, ул. Майская, д. 84, с кадастровым номером 17:04:0805001:382, общей площадью 1500 кв.м., с видом

разрешенного использования: для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская, д. 143 с понедельника по четверг с 9:00 до 15:00 часов администрации Каа-Хемского района.

Кристалл дег арыг

Хоорай бажыңнарынга кранында суг кайыын кээп турарыл? Тываның төвү Кызыл хоорайның чурттакчы чону болгаш аалчылары хүннүң-не чүс-чүс литр сугну ажыглап турар. Чамдык улус сугну садыглардан садып ижер, чамдык хөй квартиралыг бажыңнарда болгаш офистерде кранда суг кайыын келгенин-даа херексевичин, сугну крандан аксып ижиштер.

«Правобережный» КХН-ниң «Суг дамчыдар системалар» участогунун даргазы Роман Поманисочкин хоорайже сугнуң кайыын кээп турарын тайылбырлаан:

– Квартираларже арыг суг тускай суг чыыр черлерден кээп турар. Свортотта суг сордурар черде 40 метр ханы 24 скважина бар. Сугну чер адаандан үндүр сордуруптарга, суг шыгжамырынче агар, аңаа бактериялар узуткаар азы гипохлорит натрий-биле холушкаш, ооң соонда суг дамчыдар

системаже киргеш, квартираларда суг четкилеринче кири ага бээр.

«Суг четкилеринче агар сугну айыткан норма езугаар халдавырлыг бүдүмелдерден арыглаар. Бистиң республикавыстың суу дыка ханы черден кээп турар. Ынчангаш кристалл дег арыг болгаш онзагай арыглаашкын-даа негеттинмес.

Чоокта чаа социал четкилерге көвүрүг адаанда хоолойдан хирлиг суг агып чыткан дээн видео тарай берген. Ук медээге хамаарыштыр эксперт дараазында түңнелди үндүргөн:

– Видеоода шагда-ла ажыгдалдан үнгөн хоолойны көргүскөн. Херек кырында ол хоолойдан аккан сугда кандыг-даа хоралыг бүдүмелдер чок, а элениниг, дойлу, довурактыг, даттыг суг агып чыткан. Ындыг чүүлдер квартираларда эрги краннар септелгезиниң үезинде түр үеде тыпты берип болур. Суг агар эрги трубалар дадаргаш, септелге соонда бора суг ага бээр чылдагааны ол.

/ А.Ондар белеткээн.

20 тонна чүък

«Бүгү чүүлду Тиилелгеже!» деп республика чергелиг акция-биле чыгдынган чүъкту Тываның төлээлери чедирип чорупкан.

Чүъкте үш тепловизор, ийи дизельдиг генератор, дөрт квадрокоптер, он алды радиостанция, дөрт моторлуг хирээ, ийи ноутбук болгаш ийи принтер, ийи хааржак фонарь, дөрт коробка кургаг душ, он чеди глушитель, он машина шывар четки, ийи коробка таакпы болгаш артыш, бежен хааржак ижер суг, суг кудар бежен канистр, үш хааржак резин идикти болгаш «Провод» деп шолла аттыг командирниң дилээ-биле белеткээн УАЗ Патриотту база ЛУР-нуң тайбың чурттакчыларына он

тонна аыш-чем аймаа, беш хааржак арыгланыр херекселдер, чеди хааржак канцелярия херекселдери, он сес хааржак ном бар.

20 тонна чүücktүг «Буянын үүлениң машиназы» деп фура болгаш «УАЗ Патриот» 2023 чылдың август 10-да чедер черинге чедэ бээр. Чүък чедиреринден аңгыда, ТР-ниң делегациязы Свердловск хоорайның болгаш Свердловск облазының административия-биле база Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң өг-бүлелериниң комитеди болгаш ЛУР-нуң Садыг-саарылга палатазының төлээлери-биле эш-хуу ужуражылганы кылып, келир үеде кады ажылдажылганы чугаалажыр.

/ Бистиң корр.

| ПРОКУРОРНУҢ ХЫНАЛДАЗЫ |

Төөредикчи чорук-биле пособие ап турган

Социал төлевирлер ап тургаш, төөөредикчи чорук үүлгеткен херээжен кижиге хамаарыштыр кеземче херээн Тес-Хем кожуунунуң прокуратуразы судче чорудупкан.

Тус черниң 41 харлыг чурттакчызын, төөөредикчи чорук-биле социал төлевирлер ап турганы дээш, РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 159.2 чүүлүнүң 1-ги кезээ-биле буруудадып турар. Истелге херээниң талазы-биле буруудадыр актыны Тес-Хем кожуунунуң прокурору бадылаан.

Прокурорнуң хыналдазының материалдары негелде херээн көдүрериниң үндезини болган.

Байысаалганың материалдары-биле алырга, ол херээжен кижиге үш дугаар болгаш ооң соонда төртүтүнгөн уругларына 13 972

рубль хемчээлдиг төлевирни ай санында ап турган. 2022 чылдың июль айда ооң бичии уруу чок апарган. Ынчалза-даа ук фактыны Тес-Хем кожуунунуң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдэ эргелелинге дыңнатпаан.

Чок апарган чаш назылыг

/ Республика прокурорунуң улуг дузалакчызы С.А. ООРЖАК.

/ Р. ДЕМЧИК очулдурган.

Бүзүрел чок албан-хаакчыны ажылындан үндүргөн

Бүзүрелин ышкындырган албан-хаакчыларны Тожу кожуунунуң прокурорунуң негелде бижии-биле ажылындан үндүргөн.

Тожу кожуунунуң прокуратуразы коррупцияга удур ажил-чорудулга дугайында хоойлужудулганың күүселдезин хынап турган. Муниципалитетке албан-хүлээлге күүседире-биле холбаалыг кызыгаарлаашкынны Тожу кожуунунуң чагыргазының албан-хаакчылары сагывайн турар дээрзин тодараткан.

Килдис даргазының албан-дужаалын ээлеп турар албан-хаакчы кижиге хары угда ийи албан-дужаалды ээлеп, бир муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң кол бухгалтеринге кылдыр база ажилдап турар болган. Ажил берикчиниң чогуур чөпшээрелин албайн, хоойлунуң негелде-

зин хажыдып турган.

Оон аңгыда, 2022 чылда бодунуң ап турар орулгазының, чарыгдалдарының дугайында, бодунуң болгаш өөнүң ээзиниң, назы четпээн уругларының эт-хөреңгизиниң дугайында медээлерни база үндүрүг органнарынга дужааваан.

Муниципалитеттин специализиниң албан-дужаалын ээлеп турар база бир албан-хаакчы шак-ла ындыг медээлерни бербээн болган.

Коррупцияга удур эрге-хоойлу хажыдышкыннарын үүлгеткен Тожу кожуунунуң чагыргазының албан-хаакчыларын ээлеп турар албан-дужаалдарындан хостааш, бүзүрелин ышкындырганы-биле холбаштыр ажылындан үндүргөн.

2023 ЧЫЛДА «ШЫН» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ: ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР – 1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН ЧАГЫДАР БОЛЗА, ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 864 рубль. Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

«Тыва медиатрип» ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албанниң Енисей эргелели
«Шын» солунну 18.10.2022 чылда
бүрткээн.
Бүрткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадыгы дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлаткаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2600 кезек